

Karskusliikumine ja arstiteadus sõjajaeelses Eestis

Ken Kalling¹

Karskusliikumisel oli 19. ja 20. sajandi vahetusel oluline roll eestlaste rahvuslikus ärkamises. See mõjutas ka eesti soost arstide tegevust ja organiseerumist. Juba iseseisvas Eestis, eeskätt 1920. aastatel, moodustasid alkoholiga seotud uurimused märkimisväärse osa Tartu ülikooli meedikute teadustööst. Seda soodustas Eesti Karskusliidu toetus, mille taga omakorda tuleb näha eeskätt Villem Ernitsa initsiatiivi. Laiem Eesti arstikonna organiseerimine karskustöösse jäi siiski olemata. Nii selle kui ka kogu sõjajaeelse Eesti karskustöö marginaliseerumise ning oma rahvatervise eestvedaja positsiooni eugeenikaliikumisele loovutamise põhjuseks võib pidada karskusliikumise eemaldumist nii poliitilisest eliidist kui ka riigi fiskaalpoliitilistest eesmärkidest.

19. sajandi teisel poolel leidis alkoholivastases võitluses aset murrang, sest senine eeskätt kiriku ning ka naisliikumise toetatud moraalile ja kokkuhoidlikkusele rõhuv ning peamiselt üksikindiviidile keskenduv suhtumine asendus meditsiiniliste argumentidega, milles oli tähelepanu all ühiskond laiemalt. Alkohol sai „idumürgiks“, „rassi“ määndavaks fenomeniks, mis minetas oma staatuse ravimi või toiduainena. Paljud arstid asusid erialastest argumentidest lähtuvalt karskusaate teenistusse. Muutuma hakkas ajastu, mida dr Juhan Vilms on kirjeldanud järgnevalt: „Nii oli Berliinis 1890. a. rahvusvahelise arstide kongressi puhul linna-raatuses pidu, kus joodi läbi 15 382 pudelit viina, 22 hektoliitrit õlut ja 30 pudelit konjakit – 4000 inimese poolt: Nagu kärbsed raibe ümber, nii seisis kari uulitsanaisi raatuse ees, kes leidsid [--] omale rikkalikku saaki” (1). Muutusesse panustasid ka Tartu ülikooliga seotud teadusmehed. Tartust pärit ning siin dotsendiks tõusnud Gustav Piers von Bunge (alates 1885. a-st füsioloogiaprofessor Baselis) ning psühhiaatria suurkuju Emil Kraepelin (Tartus aastail 1886–1891) tegid oma uurimustega Tartu ülikoolist teaduslik-meditsiinilise karskustöö ühe sünnipaiga.

Karskusidee lähenemist meditsiinile toetasid teadusteooriad, mis käsitlesid alkoholi kahjulikkust organismile ning järeלטulevale soole (2). Laboratooriumidest levisid need arusaamad karskuspropaganda kaudu ka lihtrahva sekka. Arstiteadlane Juhan Luiga mainib 1909. aastal alkoholivastase võitluse ühe küljena seda, et alkoholi kahju

tundma õppides õpime ka ennast tundma, pidades silmas teadmisi inimkehast, selle funktsioneerimisest ning tervishoiust (3). Meditsiiniline karskusmõte oli tugevalt seotud nn degeneratsiooniteooriaga. Mõistele andis 19. sajandi keskpaigas teadusliku sisu prantsuse psühhiaater Bénédict Augustin Morel, kes leidis, et vaimuhaigused kujunevad teatud isikute järglastel nn idumürkide mõjul. Esimene degenereruv põlvkond (nt alkoholitarbijad) kujutaks endast lihtsamate närvivigade all kannatajaid, järgmises annaksid tooni neuroosid, alkoholism ning langetõvehood, kolmas põlvkond oleks juba tõsiselt vaimuhaige ning neljandas domineeriksid väärandid, nõrgamõistuslikkus ning steriilsus, kui vahepeal ei lisandu tervendavat värsket verd (4). Kuigi varast degeneratsioonistaadiumi iseloomustanuks keskmisest kõrgem sigivus, mis kinnitas hirmu nn alaväärsede osakaalu suurenemise ees populatsioonis, toimuks „kiduneva“ tõu juures järkjärguline allakäik, mis viiks lõppkokkuvõttes väljasurumiseni. Eestis olid sellised kartused nn väikerahvalikust enesetunnetusest lähtuvalt muidugi vägagi olulisel kohal (5).

Meie kodumaal hakkasidki teaduslikku sõnavara karskusteemas kasutama niisiis nii mõnedki nimekad rahvusliku liikumise tegelased. Kolga-Jaani pastor Villem Reiman hoiatas juba 1890. aastal Charles Darwini õpetuses sisalduvat pärilikkusteemat appi võttes tõu alkoholiga rikkumise eest (6). Postimehe väljaandja Jaan Tõnisson oli pärast rahvusvahelise karskuskongressi külüstamist

Eesti Arst 2012;
91(8):415–422

Saabunud toimetusse:
27.01.2011
Avaldamiseks vastu võetud:
15.06.2012
Avaldatud internetis:
30.09.2102

¹ TÜ tervishoiu instituut

Korrespondeeriv autor:
Ken Kalling,
ken.kalling@ut.ee

Võtmesõnad:
alkohol, karskustöö, arstide
seltsid, Tartu Ülikool,
eugeenika

Viinis 1901. aastal samuti mõjustatud tollasest loodus- ja arstiteadusest (7). Eesti arstkonna sisenemine karskustöösse leidis paraku aset samal ajal rahvusliku liikumise liidrite tähelepanekuga, et populaarset karskusliikumist saab poliitilises võitluses ära kasutada. See suundumus, mille käigus karskusliikumise n-ö kaaperdasid rahvusliku töö tegijad, hakkas rahvaalgatuse korras tekkinud karskustööd kohe ka murendama, sest inimestele kohtadel jäid võõraks poliitikute suured ja aatelised plaanid (8).

Karskusliikumise politiseerumine tähendas ka seda, et ühiskondlikult aktiivsed arstid sattusid osalema nn biopoliitika kujundamisel, mille sisuks olid indiviididele suunatud tervishoidlikud jm n-ö kehalised meetmed, mille kaudu saab omakorda kontrollida ühiskonda (9). Kujunenud olukorda hinnates märkis karskustegelane ja eugeenik J. Vilms, et karskus on abinõu, mitte siht (10). Selline suhtumine aitas karskustööst kujundada eestimaist eugeenikaliikumist, mille eesmärgiks oli parandada kodumaise rahvastiku (bioloogilist) kvaliteeti ja kvantiteeti, kuid see liikumine kandis ka mõnesid ebademokraatlikkuse tunnuseid (11).

Foto 1. Karskustegelane Villem Ernits oma administratiivse võimu kõrghetkel 1920. aastate alguses.

Foto: Tartu Ülikooli Raamatukogu

Eesti arstid karskusliikumises

1899. aastal tegi Eesti karskusseltside koosolek Valgas oma kesктоimkonnale ülesandeks pöörduda Liivimaa arstide päevade poole, et antaks välja tervishoidlik lendleht ning võetaks seisukoht rahva hulgas populaarse viinaga ravitsemise suhtes (12). Vastus ettepanekule pole teada, kuid on selge, et mainitud eeskätt baltisaksa arste ühendav kogum ei pruukinud olla kuigi eestimeelne. Nii kritiseeris näiteks dr Henrik Koppel 1909. aastal toimunud Balti kubermangude arstide kongressi, kus olevat järjekordselt leigelt suhtunud eesti karskusseltside pöördumisse (13). Arvestades kohalikku kultuurikonteksti, ei ole saksakeelsete arstide leigus karskustöösse üllatav, sest enamik neist olid ju üliõpilaskorporatsioonide vilistlased, kellele buršikombed polnud võõrad. Nende kohta märgivad karskustegelased solvunult, et kui näiteks G. v. Bunge enne Baseliisse siirdumist Tartu ülikoolis karskusteemalise avaliku loengu pidas, oli selle ainuke käegakatsutav tulemus kohaliku elu jaoks see, et tudengid ühele *Schnaps*'ile Bunge nime andsid (14). Kohaliku mitte-eesti arstkonna ükskõikne suhtumine igapäevaste praktiliste probleemide, sh rahva tervisesesse ja karskusesse puutuvate küsimuste lahendamisse võis olla ka eesti rahvusliku arstideseltsi (Põhja-Balti Arstideselts) loomise põhjus 1912. aastal.

Karskustegelane Villem Ernits mainib 1924. aastal karskustöösse panustanud eesti arstidena Friedrich Reinhold Kreutzwaldi, Peeter Hellatit, H. Koppelit, Siegfried Talvikut, Aleksander Rammulit, Ludvig Puuseppa ja Rudolf Tamme (15). Millegipärast on Ernits jätnud mainimata siingi artiklis juba tsiteerimist leidnud J. Luiga, ning neid meedikuid oli teisigi, kes karskusteemal kõnesolevaks ajaks aktiivselt sõna olid võtnud, näiteks Hans Madissoo (16) ja samuti juba tutvustamist leidnud J. Vilms. Mõlemad viimati mainitud kuulusid hiljem eesti eugeenikaliikumise liidrite hulka.

Fr. R. Kreutzwaldi ja ka mõnede varasemate arstidest estofiilide (nt Peter Ernst Wilde) puhul tuleb tunnistada, et nemad olid veel n-ö moraalse karskuse lainel. Peterburis elanud kõrva-nina-kurguarstist aktiivne rahvusliku liikumise tegelane P. Hellat lähenes teemale juba uute (teaduslike) tuulte valguses. Hellatit on kirjeldatud kui lihasuretajat ja taimetoitlast, kellele ka

Sademed — november 1907

Vanemuine: Kanäe kurjewaime, wai wägisi wõtawe weinikese ärä. Kas tohter es ütle, et seni ku puls kõrralikult ei löö, weini piäb wõtma?

Trükitud „Postimehe“ trükikojas, Tartus.

Foto 2. Karskusliikumises osalenud dr Henrik Koppelit kujutati poliitilise vägikaikaveo käigus koguni alkoholitöetajana. See oli siis, kui ta Vanemuise seltsi esimehena keeldus 1907. aastal majanduslikel kaalutlustel teatri puhvetist vägijooke eemaldamast.

Foto: Tartu Ülikooli Raamatukogu

alkohol vastumeelt oli. Hellat on käsitlenud alkoholi ja selle vastu võitlemist põhjalikult oma teose „Tervise õpetus“ täiendatud trükis (1913). Olles oma vaadetelt vasakpoolsusse kalduv, kirjutas Hellat: „Karskuse eestvõitlejad peavad teadma, et enne kui

seltskondlik [sotsiaalne] ülekohus ei kao, raske on alkoholitkatku kaotada“ (17). Sama rõhutas ta ka oma brošüüris „Alkoholismuse põhjused“ (1909), rääkides nüüd siiski ka suuremast hulgast (sh pärilikest) teguritest, mis liigjoomist soodustavad.

Järgmisena V. Ernitsa mainitud arsti ja rahvuslase H. Koppeli suhe karskusliikumisega oli keerukam. Koppel kirjutas mitmeid alkoholivastaseid töid, ta kuulus ka karskusliikumise juhtorganitesse. Samas polnud temas toonastele karskusejutlustajatele omast fanatismi, sest tema arvamuse kohaselt „meie karsklaste kõnedes oleme harilikult niipalju liialdamist kuulnud [--], et suur jagu lugejatest karskusesisulisi kirjatükkisid ainult veel pääliskaudu loeb“ (18).

S. Talvikult ilmus juba enne Eesti iseseisvumist mitu karskuskirjutist, näiteks raamatuke pealkirjaga „Alkohol“ (1912), milles Talvik muu hulgas väidab, et kuigi akuutsete hädade korral võib alkoholi ravimina vaadelda, olevat meditsiin üldiselt juba siiski alkoholi teenetest loobumas ning krooniliste haiguste raviks viin kohe kindlasti ei kõlba (19). Ajastule omaselt käsitles Talvik alkoholi ka pärilikkust mõjutavana (20). Hilisem lähenemine teemale lähtus Talvikul tema erialast, kohtumeditiinist (21). Üks Ernitsa nimekirjas olijaist, kauaaegne Tartu Ülikooli hügieenikateedri juhataja A. Rammul sai 1924. aastal äsja asutatud Eesti Eugeenika-seltsi „Tõutervis“ eestseisuse esimeheks. Tänapäeval eelmainituist vähem tuntud lastearst R. Tamm tegi esialgu teadustööd TÜ füsioloogia instituudis, kuid hiljem oli karsklaste ja eugeenikute ühise ajakirja Tulev Eesti toimetaja ning kooliarst. Olulist rolli Eesti arstide juhatamisel karskustöö juurde täitis J. Luiga. Psühhiaatrias oli tema uurimisvaldkond ajastule omaselt olnud seotud degeneratsiooni- ning hiljem juba pärilikkusküsimustega. Iseseisvas Eestis oli Luiga kuni surmani (1927) Eesti Arstide-seltside Liidu esimees. Karskusliikumisest Luiga paraku ajapikku kaugenes: väideta-valt oli talle võõras selle sageli fanaatiline iseloom, muu hulgas üleskutsed sugulisele karskusele (22).

Pärast Eesti iseseisvumist tuli juba varasemast lugupeetud teadlasena Eestisse L. Puusepp, kes haaras karskusliikumises härjal sarvist uue innuga. Tema senine elu oli möödunud Vene impeeriumi pealinnas suurriigi oludes, mistõttu oli nii mõnigi Puusepa plaan Eesti olude jaoks liigagi suurejoone-line. Lai joon iseloomustas Puusepa tööd ka alkoholivastase tööga seotud küsimustes. 1925. aastal näiteks ajas V. Ernits asju, et Puusepp saaks tulla Riigikokku kõnelema järgmistes küsimustes: 1) neuroloogilis-eugeenilise instituudi ja selle korralduse

üle; 2) alkohoolikute ravimise üle (2 filmi) ja 3) teadusliku alkoholiküsimuse uurimise üle Eestis (23). L. Puusepa lähenemine teadustööle oli efektiivne, sest ta kasutas ära kõik võimalused teadustöö toetamiseks (sh ka Eesti Karskusliidu abi) ning tema instituudis kirjutati märkimisväärne hulk tolle aja siinseid teadustöid alkoholi mõjust organismile (24).

Sama võib öelda veel mõne välismaalt saabunud professori kohta. Ei farmakoloog Siegfried Loewe (Tartus aastatel 1921–1928) ega füsioloog Aleksander Lipschütz (1919–1926) ole läinud laiemasse teaduslukku alkoholiküsimuste uurijatena, kuid selles on neil suured teened, et 1930. aastate alguses Tartut väisanud sõdadevahelisel ajal teadus-jm stipendiume jaganud Rockefelleri Fondi esindaja mainis ülikooli arstiteaduskonnas vaid neuroloogia, farmakoloogia ja füsioloogia instituuti, kus tegeletakse fundamentaalteadustega (25), milles omakorda pidi ka karskusliikumise finantseeringutel tähtis roll olema.

Karskusliikumine teadustööd rahastamas

Aastail 1923–1939 sooritati Tartu Ülikooli arstiteaduskonnas karskusliikumise toel 26 uurimust (8). 1923. aastal kirjutas ajaleht Sakala: „Teadusliku alkoholiküsimuse uurimisele pandi Eesti karskusliidu algatusel alus 1921. aastal. Järgmisel aastal olid [--] teaduslikud katsed käimas Tartu ülikooli närvikliiniku prof. L. Puusepa ning farmakoloogia prof. Loewe juhatusel. Esimese juhatusel tehti kindlaks, kuidas mõjub alkohol inimese liigutuste täpikäigsusele, vere venivusele ning Wassermanni reaktsioonile. [--] Loewe juhatusel uuriti küsimust, kuidas mõjuvad kõrvalained, mis tekivad alkoholi lagunemisel organismis“ (26).

Omaaegses Tartu ülikoolis on teadustöö rahastamise jälgimine keerukas (27). Eraldi rida ei riigi eraldatud summadest ega toona ülikooli eelarvest eraldatud nn erisummadest dokumentides ei olnud. Teadustööd arendati õppetöö kõrvalt, siis kui asjaosalistel selleks huvi ja võimalusi oli. Aruannetes ei pruukinud vastav tegevus samuti kajastamist leida. Niisiis on raske vastata küsimusele, kui suure osa moodustas karskusliidu panus teadustöö rahastamisel. Saab siiski väita, et eriti kahekümnendate esimesel poolel oli see panus oluline. Näiteks said 1924. aastal kolm eelnevalt mainitud

professorit otse karskusliidu eelarvest teadustööks 80 000 marka (28), kuigi rahasoovid olid muidugi suuremad. Võrdluseks olgu märgitud, et professori kuupalk oli toona 25 200 marka, lektoril 8700 marka ning ühe katselooma kohta arvestati päevas kulusid 10 marka.

Oluline isik karsklaste panustamise taga teadustöösse oli V. Ernits, kes oli Asutava Kogu ja hiljem Riigikogu I koosseisu sotsiaaldemokraadist liige. Hilisem tuntud Tartu boheemlane tegeles toona Toompeal haridus- ja teadusküsimustega, osaledes muu hulgas Tartu Ülikooli seaduse koostamisel. Olles aastatel 1919–1931 karskusliidu juhatuses, pühendas Ernits palju tähelepanu kõnealuse valdkonna teaduslikule uurimistöele ja selle rahastamisele.

Lisaks teadlaste otsesele toetamisele korraldasid karskusliikumises osalejad ka asjassepuutuvate statistiliste andmete kogumist, andsid välja stipendiume jms. 1924. aastal kirjutab karsklaste ja eugeenikute ühine ajakiri Tulev Eesti, et selleks ajaks oli karskusliit Tartu Ülikooli teadustööks eraldanud umbes ¼ miljonit marka (29). Olukord muutus 1925. aastal, kui loodi Eesti Kultuurkapital, mis asus toetama ka teadust. Seni riigi alkoholimüügist karskusliidule laekunud summad läksid Kulkale. Kuigi karskusliit taotles raha teadustöö finantseerimiseks edaspidi kultuurkapitalist, on selge, et karsklased olid rahastamisahelas muutunud liigseks lüliks. 1926. aastal karskusliidu eelarves enam teadlastele raha ette nähtud ei olnud. Raha teadustööks hankis karskusliit ka muul moel. 1924. aastal korraldati näiteks „erikorjandus alkoholiküsimuse teadusliku uurimise toetamiseks“. Korjanduslehel, mille olid allkirjastanud uuringutega seotud professorid, rõhutati, et karskusliidu toel on Eestis alus pandud teaduslikule alkoholiküsimuse uurimisele ning et on avaldatud mitmeid töid, mis olulised ka maailmateaduse seisukohalt. Korjandusele reageeriti paraku valdavalt äraütlemistega. Karskusaktivistid kohtadel teatasid, et viimasel ajal leiab aset palju kõikvõimalikke korjandusi ning käimasolevat nad enam ette võtta ei tahaks. Öeldi ka välja, et alkoholi teaduslik uurimine peaks jääma ikkagi rikaste ja suurte riikide tööks, sest väike Eesti ei suudaks alusteadustes selles vallas niikuinii panustada. Pealegi ei aitaks õpetlastele seni veel teadmata aspektide selgitamine eriti igapäevases võitluses alkoholi vastu. Kahtlustele vaatamata saadi tookord

kokku 50 142 marka, mis 1925. aasta jaanuaris ka prof L. Puusepa käsutusse anti (30).

Otsustavaks karskusliidu ja teadlaskonna suhetes kujunes 1926. aasta, kui Eestis leidis aset 18. ülemaailmne karskuskongress ühes Põhjamaade karskuskongressiga (31). See üritus pidanuks mobiliseerima kõik Eestis karskuse vallas tegutsevad jõud, näiteks oli L. Puusepal kavas 1925. aastast hakata 4 korda aastas välja andma karskusteaduslikku ajakirja „Questiones alcoholismi et narcomaniae“ (32). Tagantjärele võib sedastada, et 1926. aastal aset leidnud sündmused olidki Eesti karskusliikumise kõrghetk, kuid samas ka Phyrrose võit, sest kongressi eelarve lõhkimine sümboliseeris juba aastaid aset leidnud üle võimete elamist. Aasta-aastalt oli vähendatud pealegi riigi toetust karskusliikumisele. 1927. aastal kurdab V. Ernits, et riik kavatseb eraldada algavaks aastaks senise 4 miljoni marga asemel vaid 1 miljoni, samal ajal kui kongressiks korda tehtud ruumide remondi jms eest oldi veel 1,5 miljonit võlgu (33). V. Ernitsa fanatism aitas ühelt poolt karskusliikumisel silma paista ja suuri sihte seada, kuid teiselt poolt andis ta liiga kergekäeliselt lubadusi ning sageli tuli uue majandusaasta tuludest suur osa kulutada eelmise aasta lubaduste täitmiseks. Pärast seda kui Ernits lahkus karskusliidu juhatuselt 1931. aastal, hakkas karskusliidu eelarve rajanema reaalsel tuludel.

Seoses rahavoogude kokkukuivamisega vaibus karskusliikumise tugi teadustööle, selle väljenduseks oli aktiivse teadusliku tegevuse vähenemine. L. Puusepa asutatud alkoholismi ja narkomaania teemalist ajakirja ilmus ainult kaks numbrit, kuigi teema kerkis edaspidi siiski aeg-ajalt üles teises L. Puusepa väljaantavas üllitises „Folia Neuropathologica Estoniana“. Järjest vähem tegelesid küsimusega füsioloogid, farmakoloogid ja teiste arstiteaduse erialade esindajad. Päris ära alkoholiga teadustöö siiski ei kadunud, selle rahastamine toimus nüüd valdavalt kultuurkapitali kaudu, kust ka L. Puusepp toetust leidis. Viimane sõjaeelses Eestis alkoholiteemal tehtud põhjalikum uurimus oli 1939. aastal kaitstud Elmar Karu doktoritöö (34). Arstiteadlased osalesid siiski jätkuvalt alkohoolikute ravi korraldamisel, kuid see on omaette mahukas teema, mis väärib eraldi artiklites käsitlemist.

1920. aastatel kogus karskusliikumine populaarsust üliõpilaste võistlustööde välja-

kuulutamisega, kus auhinnaraha ühele tööle oli 20 000 marka, millest pool andis karskusliit ning teise Tartu Ülikool. O. Ibius teab, et auhinnatud võistlustööde hulgas oli 24 pühendatud alkoholiküsimusele, millest 18 esitati arstiteaduskonnast (35). Auhinnatute seas olid teiste seas sellised Eesti meditsiinilukku läinud isikud nagu Viktor Hion, Felix Raudkepp, Arnold Reimann jt. Tööde teemad pakkusid välja asjast huvitatud professorid, kuid oli ka hõõrumist, sest kohtade arv oli piiratud. Näiteks S. Talvik tunneb 1924. aastal, et kohtuarstidele on auhinnatööde väljakuulutamisel liiga tehtud ning et „katseloomade seas karskust edendades ei tohiks 2 silma vahele jätta inimesi ja neid olukordi, kus loodus ja miljö sellel alal nõ katseid teevad inimeste peal“ (36). Karskusliikumise esindajad lõpetasid võistlustööde teemade esitamise 1929. aastal.

Karskusliit toetas ka endaga ühe eesmärgi nimel töötavaid seltsi ja institutsioone. Suur oli esialgu karskusliikumise panus 1921. aastal asutatud Eesti Tervishoiu Muuseumi töösse, sest näiteks 1924. aastal pidanuks karskusliit kavade kohaselt katma üle 10% muuseumi kuludest (37). Ka selles tegevuses näeme, et aja edenedes karskusliidu toetus vähenes.

Alkoholiteema ja arstide seltsid

Tartus peetud 18. üleilmse karskuskongressi kava nägi 22.–26. juulil 1926. aastal ette kongressi arstiteadusliku sektsiooni toimumise. Lisaks ettekannetele oleks seal pidanud aset leidma ka Eesti arstide karskusorganisatsiooni asutamine (38), mida teadaolevalt siiski ei sündinud.

V. Ernits oli kutsunud üles arstide karskusseltsi moodustama juba 1924. aasta arstidepäeval. Teised tema tookordsed ettepanekud arstidele olid osaleda alkoholivastases propagandas ning poliitikas, tegeleda (statistilise) materjali kogumisega alkoholi kahjulikkuse kohta ning mõelda alkoholikute ravi korraldamisele. Ernitsa ettepanekuid toetas J. Luiga, kelle arvates olevat tegemist tõsise rahvatervishoidu puutuva küsimusega, mille suhtes peaks arstikond, olenemata arstide isiklikust suhtest alkoholiga, esinema toetava resolutsiooniga. Eesti Punase Risti esimees Hans Leesment arvas siiski, et sellise resolutsiooni esitamine on enneaegne, sest alkoholi näol olevat tegemist olulise majandusliku nähtusega ning arstikonna poolt vastaval

suunal mõju avaldamine ei oleks asjaga põhjalikumalt tegelemata õige (15).

Kokkuvõtteks võeti arstidepäeval vastu resolutsioon, milles tunnistati „tarvilikuks arstide kaastöö alkoholismi vastu võitlemisel omal erialal, eriti meditsiinilike statistiliste andmete kogumisel alkoholismi kohta, ja alkoholi küsimuse arstiteadusliku külje selgitamisel haigetele ning ühenduses karskusorganisatsioonidega, kogu rahvale.“ Samuti oldi valmis võtma järgmise arstidepäeva kavva küsimused eugeenikast, alkoholikute ravist ja arstikonna osavõtust üldisest alkoholismivastasest võitlusest. Seisukoha võtmine alkoholimüügi suhtes jäeti otsustada arstideseltsidele kohtadel, samuti toetati arstide karskusorganisatsiooni loomise mõtet.

Samal 1924. aastal saatis karskusliit oma juhatuse esimehe dr R. Tamme allkirjastatud pöördumise Eesti arstidele, milles anti mõista, et arstid ning karskustegelased teevad ühte tööd. Kirjutatakse, et arstidele ei tuleks maksta mitte ravimise, vaid profülaktilise ja sanitaartöö eest. Nenditi, et alkoholismivastasest võitlusest on seni liiga vähe „autoriteetlikka“ inimesi osa võtnud. „Peaks küllaldaselt arvul arste leiduma, kes nõus oleksid seda tervishoidlik-profülaktilist tööd tegema, siis läheks Eesti võrdlemata kiirel sammul tervemale, jõulisemale ja õnnelikumale tulevikule vastu“ ning „Eesti ajalugu ei unustaks Eesti arstikonda selle töö eest.“ Kirja eesmärgiks oli kutsuda arste üles tõkestama alkoholismi kui sotsiaalset tõbe. Vastuseid pöördumisele on arhiivitoimikus säilinud neli, milles ühes sooviti töö eest tasu saada, ülejäänutes toetati ideed. Vastajad arvasid, et tuleks keskenduda noortele (täies elujõus olev seltskond olevat juba karskusele kaotatud) või siis üldiste tervishoidlike olude parandamisele (nii tekiks iseenesest ka alkoholivastastus) (39).

1924. aastal loodi Eestis ka eugeenika selts, kuhu kuulus mitmeid arste ning mis panustas edaspidi erinevatesse tervishoiu valdkondadesse. Sellegi sünni juures olid olnud karsklased (11). Näiteks kui karskusliit plaanis 1923. aasta sügisel korraldada „tervishoidlise lennu“, mille esialgu kavandatud kolmele teemale (üldine tervishoid; nakkushaigused ning kolm tähtsamat nn sotsiaalset tõbe – tuberkuloos, suguhaigused ja alkohol) lisati veel rahvaarvu juurdekasvu teema, siis ettevõtmist tutvustavates lendlehtedes oli vastav retoorika küllaltki eugeenikamaiguline: „Asutatakse pulliseltse, aga inimese tervisele

ei mõeldal!” Lennu korraldamise üleskutsele olid alla kirjutanud lisaks Eesti Karskusliidule veel Tervishoiu Peavalitsus, Tervishoiu Instituut, Eesti Tervishoiu Muuseum, Tartu Eesti Arstide Selts ja Akadeemiline Arstiteaduslik Selts. Üritus leidis aset, kuid aasta pärast, 1924. aasta septembris tegi karskusliit ettepaneku korraldada sama lend juba äsja loodud eugeenika seltsil (40).

Kui 1937. aasta arstidepäevaldel tehti kokkuvõtteid vastu võetud resolutsioonide elluviimisest, siis tõdeti, et 1920. aastatel vastu võetud plaanid alkoholivastases töös said valdavalt ellu viidud, aga hilisemad tegemised (nt soovitus alkohoolikud registreerida, et oleks võimalik neid sundkorras interneerida) kuulusid juba pigem eugeenika valda (41). Omaette teema on arstide suhtumine alkoholi pärast 1934. aasta autoritaarset riigipööret. Eugeenikaga seotud arstid pigem tervitasid tekkinud uut korporatiivset süsteemi, lootes sellelt muu hulgas ka tervishoiuliste meetmete elluviimist (42). Paraku ei viinud demokraatia puudumine mitte kõigi soovitud rakendusteni, näiteks alkoholipoliitikat Pätsi režiim fiskaalsetel kaalutlustel pigem lödvendas (43), alkoholivastases võitlusest ei tehta juttu ka 1935. aastal käivitatud programmis „Tervishoiu ala arendamise kava lähema kuue aasta jooksul” (44). 1935. aastal loodud Eesti Arstide Koda näis tegelevat enam kutsesiseste küsimustega, sest näiteks 1938. aastal ühiskondlike organisatsioonide poolt valitsusele saadetud märgukirjale alkoholiküsimuse kohta pole arstide organisatsioonid alla kirjutanud, küll aga tegid seda Eesti Haigekassade Liit ning mitmed teised kutsekojad (45).

Kokkuvõtteks

Karskusliikumist nõrgendas ühiskonna politiseerumine. Iseseisvuse aastail vaadati karskusliikumist kui vasakpoolsusega seostatavat ja seega taunitavat fenomeni. Probleemiks oli ka (juba enne iseseisvumist) rahvajuhtide mastaapsete ideede võõrandumine lihtrahvale arusaadavatest prioriteetidest. Karskusliidu alternatiiviks kujunes eugeenikaliikumine. Kuigi ka see haaras kaasa vasakpoolseid (nt V. Ernits), oli siiski tegemist ilmselt Eesti poliitilistele oludele sobivama fenomeniga, eriti autoritaarsel perioodil. Eugeenilised ideed, mis madalaima ühishisnimetajana ühendas populaarseid (eel)arvamusi teadusest, populismi ning sotsiaalset mõtlemist,

leidsid kergemat omaksvõttu väikerahvaliku enesetunnetuse käes kannatava eesti rahva ja tema poliitikute seas.

Tuleb tunnustada ka arstkonna mitte päris omakasupüüdmatut suhet karskustöösse. On näha, et pärast seda, kui karskusliit ei jõudnud enam toetada ülikoolis teadustööd ning muid tervishoiuvalda kuuluvaid ettevõtmisi, hakkasid arstiteadlased ettevõtmisest eemalduma. Samuti ei õnnestunud arstidel moodustada oma karskusseltsi. Eelnevatele tõdemustele vaatamata on siiski kõige tähtsam esile tõsta seda tuge, mida karskusliit noore rahvusülikooli arstiteadlastele pakkus ning millest kujunes keskkond ja kasvulava edaspidiseks edukaks teadustööks.

SUMMARY

Anti-alcohol movement and medical research in pre-war Estonia

Ken Kalling¹

Anti-alcohol movement occupied an important position in the national movement of Estonians in the last turn of the century. Already from the beginning ideas from the areas of eugenics and hygiene were included in the rhetoric of the movement. This, too, stimulated Estonian doctors to act in the field. After Estonia became independent in 1920 the influence of anti-alcohol movement was continuously strong: before 1925 the movement received significant financial support from the state. Part of this was used to sustain research at the University of Tartu. In the Medical Faculty the institutions that were the most active in launching studies on the effect of alcohol on the living organism were the Institute of Physiology (Prof. Alexander Lipschütz), the Institute of Pharmacology (Prof. Siegfried Loewe) and the Institute of Neurology (Prof. Ludvig Puusepp). In fact, the anti-alcohol movement made up an essential share of their research costs. The movement also supported students through application for scholarships and grants for carrying out scientific work. Estonian anti-alcohol studies peaked 1926 when the 18th International Congress of Anti-alcohol Organisations took place in Tartu. At the same time, Professor Puusepp published

¹ Department of Public Health, University of Tartu, Tartu, Estonia

Correspondence to: Ken Kalling, ken.kalling@ut.ee

Keywords: alcohol, anti-alcohol movement, medical societies, University of Tartu, eugenics

two volumes of the scientific periodical *Questiones alcoholismi et narcomaniae*.

In the middle of the 1920s the so far existing funding possibilities started to worsen (due to changes in the funding system but also as a result of developments in the political sphere). As a consequence, also corresponding research in the field diminished. The person who continued to seriously deal with the topic of alcohol in his institute was Ludvig Puusepp.

The opportunistic character of the involvement of the medical profession in anti-alcohol activity can also be illustrated by the fact that despite many discussions the designed anti-alcohol society of doctors was not founded. It seems that the anti-alcohol movement acquired negative reputation in the future years of the inter-war Estonian state, as it could be linked to leftist ideology but also as it inhibited the fiscal policy of the country. Finally, in such circumstances, it was the Estonian Eugenics Society (dedicated to anti-alcohol activity) that replaced the anti-alcohol movement in the leading position of public health rhetoric in Estonia.

KIRJANDUS/REFERENCES

- Vilms J. Suguhaigused ja alkohol. Tartu: Sõnavara; 1924.
- Üprus V. Kaalutlusi vanemate alkoholismi sugujärglasi kahjustava toime piiritlemiseks. *Eesti Arst* 1931, 2:117–23.
- Luiga J. Alkohol – vaimuhaiguste sünnitaja. Mäss ja meelegaigus. Tartu: Ilmamaa; 1995.
- Mattila M. Kansamme parhaaksi. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura; 1999.
- Karjahärm T, Sirk V. Vaim ja võim. *Eesti haritlaskond 1917–1940*. Tallinn: Argo; 2001.
- Willem Reiman'i mälestuseks Kas elutilk või surnumeri. Tartu: Postimees; 1924.
- Tõnisson J. Alkoholivabast kultuurist. Tartu: Karskusseltside Keskoimkonna Kirjastus; 1921.
- Ibius O. Eesti karskusliikumise ajalugu. Käsikirja, vihikud I–VI. Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja harulduste fond. F.127.S.106.
- Hakosalo H. Bio-power and pathology. Science and power in the Foucauldian histories of medicine, psychiatry and sexuality. Oulun yliopiston historian laitoksen julkaisu 1991, 1.
- Vilms J. Sõnavõtt. Eesti XIII karsuskongress Tartus 24. ja 25. veebruaril 1923. a. Tartu: Eesti Karskusliidu väljaanne; 1923; 114.
- Kalling K. Karskustöö sünnitab eugeenikaaliumise. *Mäetagused* 2007; 36:59–78.
4. Üleüldine Eesti karskuse seltside koosolek Valgas 3. ja 4. juunil 1899. Eesti Karskuse Seltside Aastaraamat 1899. Jurjev: EKS Keskoimkonna toimetised; 1899.
- Koppel H. Mõni seletuse sõna eilase juhtkirja kohta: "Ons eesti arstide ühisus tarvilik?" *Postimees*, 1. september 1909.
- Eesti Karskuse Seltside Kalender 1895. Jurjev; 1894.
- Ernits V. Alkohol küsimus ja Eesti arstikond. *Eesti Arst* 1925; Lisa "Kolmas Eesti Arstidepäev Tallinnas 12. ja 13. septembril 1924": 28–30.
- Madissoon H. Alkohol ja vaimline elu. Vaba Sõna 1914, 4.
- Hellat P. Tervise õpetus. 2. täiendatud trükk. Peterburi: "Ühiselu" Kirjastus; 1913.
- Koppel H. Kui paljud lapsed saavad Müncheni linnas emarinda, kui palju toidetakse kunstlikult, ja kui palju sureb kummagist liigist esimesel eluaastal. *Tervis* 1904; 6:81–8.
- Talvik S. Alkohol. Tartu: Eesti Karskusseltside Keskoimkonna kirjastus; 1912; 34.
- Talvik S. Alkohol ja tiisikus. Tartu: Eesti Karskusseltside Keskoimkonna kirjastus; 1909; 13.
- Talvik S, Roots, R. Surmavad õnnetusjuhud TÜ kohtul. arstitead. instituudi lahingumaterjal ja nende vahekord alkoholiga. *Eesti Arst* 1926; 10: 371–8.
- Laaman E. Juhan Luiga elu ja mõtted. Tartu: Noor-Eesti; 1938.
- Eesti Riigiarhiiv. F. 80.N.2.S.2112.L.1.
- Üprus V. Die theoretischen Grundlagen der wissenschaftlichen Untersuchungen über die Wirkung des Alkohols auf den Organismus und die Ergebnisse der Letzteren in der Nervenklänik der Universität Tartu-Dorpat im Laufe von 10 Jahren (1921–1931). *Folia Neuropath Estoniana* 1931; 11:82–92.
- Kalling K. Eesti teadus Rockefelleri fondi pilgu läbi. *Ajalooline ajakiri* 1999; 2:103–21.
- Teaduslik alkoholi küsimus Eestis. Sakala, 15. november 1923.
- Elango Õ. Teaduse arengu tingimustest ja tema finantseerimisest kodanlikus Eestis (1920–1940). Teaduse ajaloo lehekülgi Eestis, IV. Tallinn: Valgus; 1983; 44–57.
- Eesti Riigiarhiiv. F.1108.N.4.S.684.
- Alkoholiküsimuse teaduslikku uurimist Eestis toetama! *Tulev* Eesti 1924; 58.
- Eesti Ajalooarhiiv. F.2389.N.2.S.215.
- Sepp A. 80 aastat XVIII ülemaailmsest karsuskongressist ja XII Põhjamaade karsuskongressist Tartus 1926. aastal. *Eesti Arst* 2006; 4:255–61.
- Eesti Ajalooarhiiv. F.2389.N.2.S.192.
- Ernits V. Vabahariidustöö ega karskustöö pole valitsuse arvates tarvilikud. *Külvaja* 1927; 5:49–50.
- Karu E. Widmark'i alkoholi määramise mikromeetodi rakendamise alustest Eestis ja kroonilise alkoholismi diagnoosimise võimalusest selle abil (eksperimentaalne uurimus). Tartu Ülikool: kohtuarstiteaduse instituut, 1939.
- Ibius O. Alkoholiküsimuse uurimistööst Tartu Riiklikus Ülikoolis minevikus" (dateerimata). Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjade ja harulduste fond. F.127.S.119.
- Eesti Ajalooarhiiv. F.2389.N.1.S.406.
- Tartu Arstide Seltsi koosolek. *Postimees*, 9. mai 1923.
- XVIII üleilmne karsuskongress Tartus, 21.–29. juulini 1926. a. Tartu: Korraldava toimkonna väljaanne; 1926.
- Eesti Ajalooarhiiv. F.2389.N.2.S.15.
- Eesti Ajalooarhiiv. F.2389.N.2.S.185.
- Lind S. 1920.–1934. a. peetud Eesti Arstidepäevade ja –kongresside resolutsioonide ja soovivaaluste teostamisest. *Eesti Arst* 1937; 12:1133–64.
- Kalling K. Eesti Arstide Koda 1934–1940. *Eesti Arst* 2006; 6:403–11.
- Ant J. Alkoholipoliitika ja karskusliikumise Eestis 1920–1940. 100 aastat karskusliikumist Eestis 1889–1989. Tallinn: Eesti Raamat; 1989.
- Tervishoiu ala arendamise kava lähema kuue aasta jooksul. *Eesti Arst* 1935; 11:874–94.
- Eesti Riigiarhiiv. F.969.N.1.S.517.